

Бібліотечно-інформаційна й довідково-бібліографічна діяльність НДУ НАН України. Для вдосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування фундаментальних і прикладних досліджень установ академії в умовах дефіциту асигнувань на придбання необхідних документів бібліотеки урізноманітнюють форми розкриття власних документних зібрань, сприяють організації доступу до світових наукових інформаційних ресурсів, впроваджують корпоративне використання ресурсів бібліотек регіону, поширюють результати науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ шляхом підготовки бібліографічних й інформаційно-аналітичних матеріалів, створення бібліографічних, реферативних, тематичних, фактографічних БД. Можна констатувати, що розширення доступу до світових БД із використанням телекомунікаційної інфраструктури НАН України, активне формування власних документних й електронних ресурсів стали характерними ознаками процесу нарощування інформаційного потенціалу бібліотек академічних установ.

Під впливом нових інформаційних технологій, які дедалі настійніше впроваджуються в діяльність бібліотек, з розвитком функціональних можливостей онлайн-доступу до електронних каталогів бібліотек, з нарощуванням обсягів електронних бібліотек і колекцій, що забезпечують можливість одержання повних текстів документів у режимі самостійного доступу, з оснащенням інститутів і бібліотек спеціальним обладнанням, зокрема копіювально-множною технікою, змінюється модель інформаційної поведінки користувачів, відбувається їх орієнтація на інформаційне самообслуговування. Разом з тим у бібліотеках, де не створено умов для впровадження інформатизації, читачі в основному обмежуються документним фондом бібліотеки своєї установи й книгами, одержаними за МБА. Розрив у якості інформаційного забезпечення користувачів цих бібліотек стає дедалі відчутнішим. Такий стан справ відчутно позначається на якості наукової роботи.

Упродовж останнього десятиліття відбувається процес швидкого зростання показників використання електронних інформаційних ресурсів в інтересах розвитку наукової діяльності поряд із зниженням основних традиційних показників бібліотечно-інформаційної та довідково-бібліографічної роботи. Це зниження пояснюється, з одного боку, погіршенням поточного комплектування, з іншого – тим, що читачі дедалі настійніше використовують ресурси віддалених баз даних. У 2011 р., наприклад, найчисленнішою категорією читачів були наукові співробітники і спеціалісти – 74,6 % від загальної кількості. На задоволення інформаційних потреб саме цієї категорії користувачів були спрямовані основні зусилля

бібліотек: активне впровадження таких послуг, як попереднє замовлення літератури телефоном чи електронною поштою, пошук інформації за заявленою тематикою на різних сайтах, у віддалених БД, відправка читачам електронною поштою копій документів та бібліографічних довідок.

З метою вдосконалення обслуговування читачів бібліотеки продовжували роботу з автоматизації окремих процесів. Так, у бібліотеці Інституту геофізики на базі програмного забезпечення ІРБІС створено БД читачів, розроблено електронний формуляр користувача, розпочався процес переведення формулярів в електронну форму. Працівники бібліотек інститутів прикладної механіки й математики, фізико-органічної хімії і вуглекімії, органічної хімії, фізики, газу, чорної металургії, проблем моделювання в енергетиці, Фізико-технічного інституту низьких температур зазначають, що у зв'язку із забезпеченням відділів інститутів комп'ютерною технікою, обладнанням у бібліотеках робочих місць із виходом в Інтернет використання ресурсів з інформаційних мереж значно активізувалось і вважають одним з головних своїх завдань допомогти всім читачам орієнтуватися в електронному середовищі, оскільки значна частина читачів, особливо середнього й старшого віку дуже зацікавлена в консультаціях і допомозі бібліотечних фахівців у організації тематичного пошуку у віддалених БД. Саме знання ресурсної бази, галузевих джерел інформації дало змогу працівникам бібліотеки Інституту біології південних морів правильно обрати методику виконання різних типів запитів під час використання електронних ресурсів віддаленого доступу і на 99 % задовольнити інформаційні потреби своїх читачів. З цією метою бібліотека широко використовує можливості безоплатного доступу до міжнародної БД з морських наук «АСФА», отриманого нею в обмін на реферування для цієї бази документів з вітчизняних джерел інформації, а також можливості пошукових систем Google й Scholar Google, української науково-освітньої мережі «УРАН», звертається до зарубіжних бібліотек – членів європейської і світової асоціацій морських бібліотек – EURASLIC і LAMSLIC, безпосередньо до авторів необхідних публікацій.

Бібліотека Морського гідрофізичного інституту, забезпечуючи вчених науковою інформацією з проблем вивчення Світового океану, Чорного і Азовського морів, Арктики та Антарктики, лише у 2011 р. виконала 620 замовлень на статті й книги з електронного середовища, 217 замовлень за міжнародним МБА. Бібліотека продовжує поповнювати повнотекстові БД електронних статей із зазначеної тематики, яка на сьогодні налічує понад 21 тис. документів.

Проблема самостійної орієнтації читачів бібліотечно-інформаційних підрозділів НДУ в електронному середовищі набула особливої гостроти у зв'язку з обмеженням у 2011 р. користування мережевими ресурсами провідних світових постачальників наукової інформації, доступ до яких у минулі роки централізовано забезпечувала НБУВ. У 2011 р. у зв'язку з тим, що асигнування на оплату доступу до онлайн-науків інформаційних ресурсів були виділені лише в кінці грудня, співробітники академії мали обмежений доступ до них і лише в першому півріччі.

У 2011 р. з електронної бібліотеки на платформі Science Direct користувачів бібліотек НАН України провели 28 тис. сесій (у 2010 р. – 109 тис.), під час яких здійснено 45 тис. пошуків (у 2010 р. – 195 тис.) і завантажено 164 тис. повних текстів документів (у 2010 р. – 552 тис.), тобто показники використання мережових електронних ресурсів у звітному році становлять лише четверту частину використання їх у попередньому році. Як вірно висловили загальну думку науковці Інституту металофізики, серед яких щорічно проводиться анкетування з метою виявлення оцінки рівня бібліотечно-інформаційного обслуговування, припинення доступу до світових БД слід розцінювати як непоправну втрату.

Можна назвати окремі, що поки що не зводяться в єдину систему, приклади, коли бібліотеки впродовж року регулярно використовують галузеві електронні ресурси світових постачальників наукової інформації. У 2011 р. доступ до БД HINARI передплатив Інститут біохімії. Використовувати БД HINARI та AKORA мали змогу науковці інститутів клітинної біології та генетичної інженерії, молекулярної біології і генетики, фізіології – їм надавала доступ до цих ресурсів Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук. Науковці Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології мали доступ до трьох БД: MEDLINE, Scopus, HINARI. Інститут фізики передплатив електронні версії журналів Applied Optics та Optics Letters Американського оптичного товариства (OSA). Ці журнали дуже активно використовуються читачами, але вчені постійно нарікають на гостру нестачу інформації з передплачуваних раніше БД. За цих умов бібліотеки ряду інститутів орієнтували читачів на використання наукової інформації відкритого доступу. Так, на веб-сайті Інституту механіки розміщено бібліотечну сторінку, на якій є посилання на такі ресурси. Працівники бібліотеки Інституту економіки та прогнозування проводять семінарські заняття на допомогу підвищенню інформаційної компетенції користувачів, приділяючи особливу увагу методиці пошуку необхідної інформації в електронних БД. Консультації співробітникам із самостійного

інформаційного пошуку увійшли в практику роботи бібліотек Одеського філіалу ІБПМ, Фізико-технічного інституту низьких температур і багатьох інших. Важливим напрямом роботи бібліотек з інформаційного забезпечення користувачів є проведення комплексних заходів – днів інформації, на яких представлені нові надходження до фондів, кожен відвідувач індивідуально інформується не лише про надходження книг, статей, дисертацій, авторефератів за своєю науковою темою, а й отримує перелік наявних БД, безоплатних сайтів бібліотек, інформаційних центрів, споріднених за профілем досліджень науково-дослідних установ й організацій.

Бібліотеки НДУ здійснюють роботу зі створення електронних колекцій документів за профілем діяльності своїх інститутів, використовуючи з цією метою світові мережеві електронні ресурси, оцифровуючи рідкісні та цінні в історико-культурному та науковому плані документи з власних фондів і фондів інших бібліотек. Бібліотека Інституту проблем міцності з 2001 р. формує зібрання зарубіжних наукових журналів в електронній формі. На сьогодні ця колекція містить 47 назв журналів видавництва Elsevier, Springer Link тощо. Бібліотека Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології лише за 2011 р. з різних джерел як дари отримала кілька сотень іноземних наукових монографій на електронних носіях. Бібліотека розмістила ці монографії в інтернет-середовищі інституту. Бібліотека Одеського філіалу ІБПМ практикує оцифровування найцінніших видань із свого фонду і надсилає їх в електронній формі на замовлення віддалених користувачів. Упродовж 2011 р. було оцифровано 69 книг і 99 статей. Загальна ж кількість електронних книг у цій бібліотеці нараховує 380 пр., авторефератів дисертацій – 52 пр., наукових статей – 336 пр. Визнаними лідерами в накопиченні електронних ресурсів є бібліотеки ІБПМ та МГІ. Повнотекстова БД електронних статей останньої нараховує 21 252 документи.

У структурі створення й розповсюдження електронних ресурсів дедалі більшого поширення набувають *електронні репозитарії*. За дев'ять років, що минули від часу проголошення ініціативи Відкритого доступу в Будапешті, учені визнали роль репозитаріїв як важливих елементів наукових комунікацій і пов'язують з ними свої надії на вирішення проблем вільного доступу до наукової інформації. Адже в репозитаріях представлені у вільний доступ усі статті вчених установи, які публікувались і у відкритих, і у комерційних журналах. Це організована колекція цифрових документів і набір сервісів навколо цієї колекції, яка представляє результати наукових досліджень установи чи окремих дослідників у вільному, безперешкодному онлайн-доступі, а також забезпечує довготривале, надійне їх зберігання. Учені

сподіваються, що в недалекому майбутньому – це альтернатива комерційній видавничій діяльності у справі поширення наукової інформації.

Крім бібліотек ІБПМ, Одеського філіалу ІБПМ, Морського гідрофізичного інституту, Інституту ботаніки, Фізико-хімічного інституту, які вже не перший рік формують електронні архіви опублікованих і неопублікованих статей своїх співробітників, дисертацій, монографій, навчально-методичних посібників (щороку електронні архіви цих бібліотек поповнюють 500–600 оригінальних документів), у 2011 р. до цієї роботи долучилися бібліотеки інших установ. Головна астрономічна обсерваторія створення електронного репозитарію розпочала з оцифрування журналів, що вийшли друком у видавництві Обсерваторії – «Кинематика и физика небесных тел (1985–2011)» та «Космічна наука і технологія (1995–2011)», а також науково-популярного журналу «Світогляд» (2006–2011). До електронного архіву організовано відкритий мережевий доступ. Учені відзначають, що реалізація цього проекту сприяла активізації використання розміщених у репозитарії матеріалів не лише співробітниками ГАО, а й зовнішніми користувачами, зробила наукові праці співробітників максимально доступними для міжнародного співтовариства, сприяла підвищенню авторитета Обсерваторії, її науковців.

Варто зазначити, що досвід бібліотек України, зокрема бібліотек академічної мережі, щодо створення відкритих електронних архівів (репозитаріїв) визнано успішним на міжнародному рівні. Згідно з Реєстром репозитаріїв відкритого доступу у світі зафіксовано понад 200 відкритих архівів, із них 28 – в Україні. У рейтингу веб-сайтів світових репозитаріїв, який здійснює дослідницька група Cybermetrics Lab, репозитарій Інституту біології південних морів у червні – грудні 2011 р. посідав 641-ше місце, а вже на січень 2012 р. – 449-те місце серед зареєстрованих у світі (презентаційну карту репозитаріїв у світі див. за адресою: <http://maps.repository66.org>).

Бібліотека ІБПМ, визнана одним із кращих в Україні інституційних репозитаріїв, як представник України при Міжнародній океанографічній комісії ЮНЕСКО з питань морського інформаційного менеджменту бере участь у створенні зведеного тематичного електронного депозитарію бібліотек водної тематики країн Східної і Центральної Європи, у якому беруть участь 13 бібліотек та інформаційних центрів п'яти країн – Болгарії, Латвії, Польщі, Росії та України. Співробітники бібліотеки разом із групою інженерно-технічних працівників Лабораторії морських інформаційних систем ІБПМ удосконалюють програмне забезпечення депозитарію, проводять тренінги з введення даних у межах нової версії програмного

забезпечення. Слід зазначити, що створення зведених е-каталогів є характерною рисою сучасних інтеграційних процесів.

Розкриттю бібліотечних зібрань сприяла довідково-бібліографічна робота, спрямована на ведення довідково-пошукового апарату в традиційній та електронній формах, виконання бібліографічних довідок і підготовку бібліографічних посібників, яку здійснюють бібліотечно-інформаційні підрозділи НДУ за участі наукових працівників установ. Поряд з формуванням традиційних каталогів і картотек бібліотеки 58 установ НАН України наповнюють електронні каталоги (ЕК). Але для віддалених користувачів на сайтах НДУ доступні ЕК лише 20 бібліотек. Багато бібліотек нарікають на те, що створювані ними електронні каталоги доступні тільки в локальній мережі наукових установ або й зовсім (як, наприклад, в Інституті радіофізики та електроніки) лише в приміщенні бібліотеки. Подібна картина спостерігається в Інституті геотехнічної механіки. Відзначаючи переваги ЕК в організації інформаційного пошуку, ця бібліотека зазначає, що відсутність Інтернету в бібліотеці і можливості розміщувати інформацію про інформаційні ресурси бібліотеки на веб-сайті установи значно звужує її поле діяльності, обмежує коло зацікавлених користувачів.

Упродовж останнього року інтенсивно нарощували обсяги ЕК бібліотеки інститутів математики (17 тис. записів), географії (14,8 тис. записів), археології (6,6 тис. записів), зоології (5 тис. записів), електрозварювання, прикладної математики і механіки (по 2,5 тис. записів). Найбільші за кількістю бібліографічних записів ЕК створено в бібліотеках інститутів проблем міцності (136 185 записів), зоології (105 тис. записів), економіки промисловості (80 тис. записів), Радіоастрономічного інституту (77 500 записів), математики (60 тис. записів), археології (52 500 записів).

У 2011 р. завершила введення до ЕК усіх наявних у фонді документів – книг, журналів, авторефератів, препринтів – бібліотека Радіоастрономічного інституту. Тепер ці БД наповнюватимуться лише поточними надходженнями. Бібліотека цього інституту проводить велику роботу з популяризації ЕК серед читачів. Зручність використання ЕК відзначають віддалені користувачі. Бібліотека проводить консультації для працівників наукових бібліотек міста щодо створення і введення ЕК. Крім БД картотек, які традиційно створюються бібліотеками (книг, статей, дисертацій, авторефератів, праць співробітників), у 2011 р. активізувалася робота зі створення бібліографічних БД статей з найважливіших для галузі журналів, тематичних БД за провідними напрямками досліджень. Результати щоденного вивчення всього потоку фахової інформації, що надходить до інститутів, її анотування та реферування відображено в бібліографічних та інформаційно-аналітичних

виданнях, які готують бібліотечно-інформаційні підрозділи спільно з ученими. Це, зокрема, бібліографічні покажчики (і в електронному вигляді), що узагальнюють науковий доробок окремих установ і вчених. Бібліографічний покажчик «Наукові праці співробітників Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України (2005–2009)» став продовженням випусків, що узагальнювали доробок учених за попередні роки і приурочений до 60-річчя інституту. Бібліотека Інституту механіки розкрила доробок своїх учених у письмових тематичних довідках: «Робота наукових співробітників Інституту механіки за роки незалежності», «Україна: кроки історії (До річниці незалежності) 1999–2010 рр.», «Видавнича діяльність Інституту механіки 1999–2010 рр.». Покажчик «Фізико-хімічний інститут ім. О. В. Богатського НАН України: публікації 2010» відбиває багатогранну діяльність учених інституту. Інститут історії України видав «Каталог видань Інституту історії України НАН України за 2010 рік».

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що сучасне інформаційне забезпечення наукових установ значною мірою відображає проблеми сучасного інформаційного забезпечення в системі соціальних структур суспільства. Позитивним при цьому є факт продемонстрованої життєздатності бібліотечних підрозділів у наукових установах, як прототипу суспільно необхідних спеціальних інформаційних структур для роботи з зростаючими інформаційними потоками. Однак нові, сучасні завдання вимагають і нового матеріально-технічного, методологічного забезпечення. І ця проблема натикається на цілий комплекс невирішених проблем. У тому числі й суб'єктивних, пов'язаних з необхідністю зрушень у суспільній свідомості (*Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С. 189–197*).